

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ
РОБОТИ СТУДЕНТІВ**

з дисципліни

“ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА”

(для бакалаврів, спеціалістів)

Київ

ДП «Видавничий дім «Персонал»

2009

Підготовлено професором кафедри історії та теорії держави і права
К. Г. Волинкою

Затверджено на засіданні кафедри історії та теорії держави і права
(протокол № 7 від 04.02.08)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Волинка К. Г. Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Теорія держави і права” (для бакалаврів, спеціалістів). — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — 34 с.

Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, загальні вказівки щодо організації самостійної роботи студентів, тематичний план дисципліни, теми самостійної роботи, список літератури.

- © Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009
- © ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальний курс “Теорія держави і права” розрахований на навчально-освітній рівень “бакалавр, спеціаліст” і передбачає поглиблене вивчення основних проблем виникнення, розвитку і функціонування держави і права на високому теоретичному рівні. Мета вивчення цього курсу — оволодіння студентами цілісною системою правових знань, формування теоретичного рівня правової свідомості, творчого використання наукової методології у процесі пізнавальної діяльності.

Цей навчальний курс передбачає ознайомлення з широким колом державознавчих і правознавчих концепцій, які містяться в працях вітчизняних та зарубіжних авторів, широке використання сучасних даних інших наук (філософії, політології, історії та ін.). Провідними ідеологічними засадами у вивченні цієї дисципліни виступають ідеї пріоритетності прав і свобод людини і громадянина, правової соціальної держави, панування права і верховенства правового закону, демократії, законності.

Мета курсу: забезпечити поглиблене засвоєння студентами основних загальнотеоретичних проблем у теорії держави і права та вивчити основні теоретичні підходи до їх розв’язання.

Завдання курсу: всебічно сприяти розвитку у студентів самостійного юридичного мислення; оволодінню базовими теоретичними знаннями та навичками практичної поведінки в правовому середовищі; формуванню у студентів позитивної правосвідомості і правової активності; активної політичної і громадської позиції; усвідомленню студентами незаперечної цінності прав і свобод людини і громадянина.

В результаті опанування цього курсу студенти повинні:
знати: існуючі в сучасній теорії держави і права проблеми і наукові підходи до різних явищ державно-правової дійсності;

вміти: аналізувати різні позиції та аргументовано висловлювати своє ставлення до розв’язання загальнотеоретичних проблем.

ЗАГАЛЬНІ ВКАЗІВКИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

з дисципліни

“ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА”

Самостійна робота над навчальним матеріалом є індивідуальним видом роботи на семінарах, конференціях, передбачає виконання практичних завдань та контрольних робіт. Вона здійснюється відповідно до навчальних планів, навчальної і робочої програм з курсу.

Метою самостійної роботи студентів є:

- забезпечення фундаментальної загальноосвітньої та практичної підготовки студентів;
- засвоєння методів самостійного вивчення навчального матеріалу, навичок пошуку більш глибоких знань;
- підвищення ефективності навчального процесу за допомогою організації позааудиторного навчання відповідно до особистих здібностей кожного студента;
- оволодіння студентами культурою розумової праці, вмінням орієнтуватися у потоці наукової інформації, розвиток незалежності мислення, формування власної точки зору на питання, що вивчаються.

Ефективність самоосвіти, яка є одним із основних методів навчання студентів, визначається постійністю, послідовністю і наполегливістю в роботі з навчальним матеріалом, здійсненням самоконтролю, систематичністю занять, вмінням поєднати практичні навички з теорією.

Самостійна робота студентів денної форми навчання починається після вступної лекції, на якій викладач дає основні рекомендації щодо методики самостійного опанування курсом “Теорія держави і права”.

Основними формами самостійної роботи є:

- робота з підручниками та посібниками;
- робота з науковою літературою;
- самостійне вивчення окремих тем і питань до семінарських та практичних занять на основі навчальної, монографічної літератури, документів, матеріалів, періодичних видань;
- підготовка реферату;
- підготовка до аудиторної контрольної роботи;
- підготовка до консультації з викладачем;
- підготовка до заліку та екзамену.

Робота з літературою.

Студентів варто працювати одночасно з 2–3 підручниками.

У списку рекомендованої літератури з кожної теми курсу подано монографії і статті вітчизняних вчених та правознавців близького й далекого зарубіжжя. Звичайно, при підготовці не обов'язково обмежуватись цим списком.

Перш ніж розпочинати вивчення монографії чи статті, рекомендується познайомитись з відповідним розділом підручника, щоб мати загальне уявлення про досліджувану проблему. Працюючи з монографією, найбільш цікаві факти, судження й висновки доцільно занотувати, обов'язково посилаючись на автора.

Якщо у науковій літературі вам зустрілась незрозуміла дефініція, обов'язково треба звернутися до відповідних словників чи довідників.

Екзамени та заліки є підсумковими формами контролю знань студентів і проводяться у письмовій формі.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ **з дисципліни** **“ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА”**

№ пор.	Назва змістового модуля, теми
1	2
	Змістовий модуль I. Введення в теорію держави і права. Загальна теорія держави
1	Виникнення та еволюція держави і права
2	Форми держави
3	Функції, механізм та апарат держави
	Змістовий модуль II. Правове регулювання і його структура
4	Основні підходи до розкриття сутності права
5	Норми права в системі соціальних норм. Класифікація правових норм. Структура правових норм
6	Правотворчість і нормотворчість
7	Система законодавства. Нормативно-правові акти, їх систематизація
8	Правові відносини

1	2
9	Змістовий модуль III. Право в житті суспільства Правосвідомість і правова культура
10	Правовий статус особи
11	Правові системи сучасності. Правова система України
Разом годин: 162	

ТЕМИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Змістовий модуль I. Введення в теорію держави і права. Загальна теорія держави

Тема 1. Виникнення та еволюція держави і права

Теоретичні питання

1. Загальна характеристика теорій походження держави та права.
2. Закономірності і форми виникнення держави. Нерівномірність розвитку державності у різних народів.
3. Характеристика соціальних норм первісного суспільства. Перехід до правових норм, закономірності виникнення права.

Під час відповіді на перше питання студенти повинні усвідомити, що різноманітність теорій походження держави і права має об'єктивну основу, що кожна з таких теорій має історичний характер і відображає певну сторону процесу виникнення держави та права. Необхідно звернути увагу студентів на ті позитивні моменти, які притаманні багатьом з цих теорій, а саме: визнання множинності факторів, що приводять до утворення держави та права, визнання ролі окремих особистостей і народів у цілому в процесі утворення держави. Разом з тим, необхідно зазначити, що жодна з теорій так і не змогла дати остаточну відповідь на питання про причини виникнення держави та права.

Основою відповіді студентів на друге питання може бути матеріал, викладений у підручниках з теорії держави і права Скакун О. Ф., Хропанюка В. М., Рабіновича П. М. і Копейчикова В. В. Студентам необхідно поєднати теоретичний матеріал з матеріалом, який вони вивчають в інших учбових курсах, таких як історія держави і права зарубіжних країн, історія держави і права України.

Розкриваючи зміст третього питання, студенти повинні усвідомити наявність двох основних точок зору на процес виникнення права:

- право є породженням держави, тісно й нерозривно пов'язане з нею та обслуговує потреби держави;
- право — це порівняно самостійне утворення, яке почало складатися ще за первісного суспільства в умовах переходу від привласнюючого господарства до господарства, що виробляє.

Це слід мати на увазі, характеризуючи основні теорії походження права. Під час відповіді на питання треба використовувати роботи за редакцією А. С. Піголкіна, статтю Валеева в журналі “Правознавство”, працю Карбоньє.

Термінологічне завдання

Визначення понять: типологія права, історичний тип права, правова система, право азійського способу виробництва, рабовласницьке право, феодальне право, буржуазний тип права, соціально-демократичний тип права.

Питання для самоконтролю

1. Які ознаки характерні для суспільної влади в первісному суспільстві?
2. Які закономірності виникнення держави?
3. Визначте ознаки права, що відрізняють його від соціальних норм первісного суспільства:
  - а) не розмежовують права і обов'язки;
  - б) забезпечуються державою;
  - в) існують у свідомості людей;
  - г) розмежовують права і обов'язки;
  - г) забезпечуються звичкою;
  - д) виражають волю усіх членів суспільства.
4. Дайте характеристику “договірної теорії” походження держави і права.
5. У чому переваги та недоліки марксистської теорії походження держави та права?

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Немарксистські вчення про походження держави.
2. Причини та умови виникнення держави і права.
3. Особливості виникнення держави і права.

Література [4; 5; 8; 9; 68]

Тема 2. Форма держави

Теоретичні питання

1. Поняття форми держави.
2. Форма державного правління.
3. Форма державного устрою.
4. Політико-правовий (політичний) режим. Роль органів внутрішніх справ у формуванні демократичного політичного режиму в Україні.

Під час відповіді на перше питання студенти повинні з'ясувати історичні передумови виникнення такої категорії, як “форма держави”. Дати класифікації форм держави, які наводили Платон, Аристотель та інші представники політико-правової думки. Визначити складові поняття “форма держави” і показати тісний зв'язок між ними. Необхідно пам'ятати, що не можна розкривати форму будь-якої держави, виходячи тільки з одної єдиної частини поняття “форма держави”. Також перед студентами постає завдання з'ясувати співвідношення типу та форми держави.

Відповідаючи на друге питання, студенти повинні не тільки розкрити безпосередній зміст поняття “форми державного правління”, а й розповісти про особливості форми державного правління у рабовласницьких, феодалних, буржуазних та соціалістичних державах. Треба з'ясувати особливості радянської форми правління, еволюції форми правління в Україні на сучасному етапі. Студенти повинні дати визначення монархії (її видів), республіки (її видів).

Пояснюючи третє питання, студенти повинні чітко визначити, що таке унітарна держава, федерація та конфедерація. Зауважуємо, що форма державного устрою характеризує державу за її територіальним розподілом і відповідною організацією державних органів. У відповіді повинна бути інформація про інші державні й міждержавні

утворення: імперії, союзи, співдружності. Детальна відповідь передбачає висвітлення проблеми автономій в унітарних державах та суверенітетів у складній державі.

Відповідь на четверте питання передбачає крім визначення поняття “політико-правовий режим”, ще й висвітлення понять демократичного та недемократичного режимів, особливостей деяких видів недемократичних режимів, як-от: тоталітаризм, авторитаризм, фашизм та інших, а також характеристики демократичних режимів. Окрім цього необхідно з’ясувати основні проблеми формування демократичного політико-правового режиму в Україні в сучасний період.

Термінологічне завдання

Визначення понять: форма держави, форма державного правління, державний устрій, політико-правовий (політичний) режим, унітарна держава, федерація, конфедерація, співдружність, союз, автономія, монархія, республіка, демократія, тоталітаризм, авторитаризм.

Питання для самоконтролю

1. Які ви знаєте складові поняття “форма держави”?
2. Співвідношення типу і форми держави.
3. Які, на вашу думку, основні причини заважають становленню демократичного політико-правового режиму в нашій країні?
4. Визначте, які зміни форми держави зафіксувала Конституція України 1996 року (порівняно з Конституцією УРСР 1976 року).
5. Дайте характеристику нетрадиційним формам державного устрою.

Теми рефератів

1. Еволюція форм української держави в сучасний період.
2. Нетипові форми правління.

Література [1; 4; 5; 8–10; 13; 49; 65; 72; 85]

Тема 3. Функції, механізм та апарат держави

Теоретичні питання

1. Поняття та зміст функцій держави, їх класифікація. Зміст і еволюція функцій української держави в сучасних умовах.
2. Співвідношення понять механізм і апарат держави. Органи держави як складові його апарату.

3. Основні принципи діяльності держапарату. Апарат української держави в сучасних умовах.

Під час розгляду першого питання теми необхідно звернути увагу студентів на неоднозначне трактування поняття і зміст функцій держави в рекомендованій літературі. При підготовці до семінару студенти повинні знати основні види класифікацій функцій держави, усвідомити особливості внутрішніх та зовнішніх, основних та додаткових функцій. Необхідно звернути увагу на історичний характер функцій держави. Аналізуючи еволюцію функцій української держави на сучасному етапі, треба підкреслити її залежність від змін політичного режиму і форми правління в українській державі, з'ясувати характер змін, що відбуваються.

Опрацьовуючи друге питання, зосереджуємося на теоретичних поглядах В. В. Копейчикова, який увів до наукового обігу ширше тлумачення поняття “механізм держави”, який об’єднує не тільки апарат держави, а й державні заклади, підприємства, організації. Студенти повинні усвідомити, що основним призначенням державного апарату є забезпечення реалізації функцій держави, а виконання цього завдання неможливе без ефективної роботи органів влади держави і посадових осіб. Звертаємо особливу увагу на класифікацію органів державної влади.

Вивчення останнього питання потребує уваги студентів на визначенні основних принципів діяльності державного апарату, зокрема принципу розподілу влади як основоположному принципу організації державного апарату та найбільш актуальним принципам сьогодення — принципам законності, професіоналізму тощо. Треба досягти чіткого розуміння структури державного апарату України в сучасний період.

При відповідях на перше та третє питання доцільно використовувати статті Конституції України.

Термінологічне завдання

Визначення понять: функції держави, механізм держави, апарат держави, орган держави, посадова особа, державний службовець, компетенція.

Питання для самоконтролю

1. Які основні функції держави, найважливіші їх види?
2. Назвіть функції держави залежно від часу виконання:
  - а) внутрішні;
  - б) неосновні;
  - в) основні;
  - г) постійні;
  - г) тимчасові;
  - д) зовнішні.
3. Які основні форми здійснення функцій держави?
4. Органи держави за способом утворення є:
  - а) вторинні;
  - б) виборні;
  - в) місцеві;
  - г) призначувані;
  - г) загальні;
  - д) постійні.
5. Які нові функції в українській державі з'явилися в сучасних умовах?
6. Дайте визначення поняття “механізм держави”.
7. Дайте характеристику елементам державного апарату.
8. Які основні принципи організації і діяльності апарату держави?
9. Яке співвідношення загальносоціального і класового у функціях держави?

Теми рефератів

1. Роль і місце органів внутрішніх справ у механізмі української держави.
2. Боротьба зі злочинністю як одна з функцій української держави.

Література [1; 4; 5; 8–10; 13; 17; 49; 72; 85]

Тема 4. Основні підходи до розкриття сутності права

Теоретичні питання

1. Сутність і поняття типу права.
2. Типологія права у формаційному і цивілізаційному підходах.
3. Поняття, сутність і зміст права.

Під час розгляду першого питання студенти повинні усвідомити, що під поняттям типу права розуміється сукупність взаємопов'язаних рис правових систем, що відповідають певній соціально-економічній формації, характеризуються єдністю економічної основи і класової сутності. Тип права тісно пов'язаний із соціально-економічним ладом держави, але при цьому, як і будь-яке явище надбудови, має певну самостійність. Так, закони давнього Межиріччя, Римської імперії, Афін передбачали можливість визволення від боргового рабства, хоча це й не завжди відповідало інтересам панівного класу.

У відповідях студентів на друге питання треба розкрити сутність історичних типів права (рабовласницького, феодального, буржуазного, соціалістичного). Необхідно визначити характерні риси історичного типу права. Не слід гооврити про історичні типи права як замкнуті системи, бо між ними існує взаємозв'язок та певна спадкоємність. Також слід звернути увагу на особливості цивілізаційного підходу до типології права.

Під час відповіді на третє питання студентам необхідно розкрити поняття “право”, звернувши увагу на філософські, соціологічні та психологічні аспекти. При цьому треба пам'ятати, що тільки синтез, інтегрування усіх визначень права можуть дати характеристику права як цілісного суспільного явища. Також необхідно висвітлити можливі підходи до праворозуміння, як-то: нормативний, генетичний, інструментальний, аксіологічний, системний, соціологічний. Маємо розглянути основні ознаки права, які відрізняють його від інших соціальних норм, формальну визначеність, інституціональність, легітимність, універсальність права.

Термінологічне завдання

Визначення понять: типологія права, історичний тип права, правова система, право азійського способу виробництва, рабовласницьке право, феодальне право, буржуазний тип права, соціально-демократичний тип права.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “тип права”.
2. Назвіть основні історичні типи права, охарактеризуйте їх.
3. За якого типу права і чому представники експлуатованого класу не визнавалися суб'єктами права?

4. За яким типом права був уперше закріплений принцип формальної правової рівності? Чому він не був характерний для інших типів права?
5. Які характерні риси романо-германської і англосаксонської правових систем?
6. Дайте характеристику сучасному типу права, визначте характерні риси.

Теми рефератів

1. Різні підходи до типології права.
2. Співвідношення права і закону.

Література [1; 4; 5; 8–10; 13; 14; 16; 18; 48]

Тема 5. *Норми права в системі соціальних норм. Класифікація правових норм. Структура правових норм*

Теоретичні питання

1. Поняття і види правових норм.
2. Структура норм права.
3. Форми викладу правових норм у нормативно-правових актах.

Під час вивчення першого питання необхідно пам'ятати, що норми права є соціальними нормами, тобто нормами, які здійснюють нормативне регулювання поведінки суб'єктів шляхом встановлення певних правил, зразків поведінки. Особливістю норм права є та обставини, що вони є загальнообов'язковими, формально-визначеними правилами поведінки, які встановлюються або санкціонуються державою. Студентам треба досить чітко розглянути спеціальні ознаки норм права:

- формальну визначеність;
- загальнообов'язковий характер;
- чіткість порядку прийняття;
- забезпеченість усіма заходами державного примусу та інші.

Характеризуючи види норм права, студенти повинні відзначити, що класифікація всієї сукупності норм права здійснюється за різними ознаками, зокрема:

- функціональною спрямованістю;
- характером правових приписів;
- призначенням;
- формою закріплення бажаної поведінки тощо.

Питання про структуру норм права є одним з дискусійних питань в юридичній науці. Більшість юристів згодні з виокремленням трьох елементів норми права:

1) диспозиції — частина правової норми, в якій у формі владного припису визначається те чи інше правило поведінки;

2) гіпотези — частина правової норми, в якій визначаються умови, за яких реалізується ця норма права;

3) санкції — частина правової норми, в якій є вказівка на юридичні наслідки порушення правила, яке зафіксоване в диспозиції, або умов, визначених у гіпотезі.

Така структура пов'язана з тим, що норма права, по-перше, повинна встановлювати певне правило поведінки шляхом закріплення прав і обов'язків суб'єктів; по-друге, вона повинна визначати умови, за наявності яких суб'єкти можуть реалізовувати ці права й обов'язки, і, по-третє, закріплювати певні засоби забезпечення приписів, які містяться в нормі права. Але слід зазначити, що в ряді галузей права структура порушується. Так, у кримінальному праві до структури норми права звичайно входить два елементи: гіпотеза і санкція. Не дотримується звичайна структура й у нормах конституційного права. Це пов'язане з особливостями тих суспільних відносин, що регулюються цими нормами, а також з тими функціями, які вони виконують. Відповідаючи на це питання, студенти повинні вміти виділяти і характеризувати елементи правових норм, цьому сприятиме робота із завданнями практикуму. Звертаємо увагу на існування різних видів диспозицій, гіпотез, санкцій і на критерії їх виокремлення.

Тотуючись до відповіді на третє питання, підкреслюємо, що норма права набуває загальнообов'язкової силу тільки після закріплення у тому чи іншому нормативно-правовому акті. Зазначаємо, що структура норми права не завжди збігається зі статтею нормативно-правового акта, у зв'язку з чим маємо різні форми викладу правових норм у нормативно-правових документах.

Термінологічне завдання

Визначення понять: норма права, соціальні норми, структура норми права, гіпотеза, диспозиція, санкція, дефініція, фікція, нормативно-правовий акт, стаття нормативно-правового акта.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення норми права, у чому відмінність норми права від інших видів соціальних норм?
2. Які способи впливу на поведінку людей закріплюються у нормах права?
3. Які види правових норм ви знаєте? За якими ознаками вони поділяються?
4. Назвіть види правових норм за характером диспозиції:
  - а) імперативні;
  - б) уповноважуючі;
  - в) похідні;
  - г) зобов'язуючі;
  - г) забороняючі;
  - д) первинні.
5. Чим відрізняються імперативні норми від диспозитивних, регулятивні від охоронних?
6. Назвіть форми викладення юридичних норм у нормативно-правових актах, дайте їм характеристику.

Теми рефератів

1. Соціальна цінність норм права.
2. Проблеми подальшого вдосконалення норм українського права.

Література [4; 5; 8–10; 13; 14; 16; 62; 71]

Тема 6. Правотворчість і нормотворчість

Теоретичні питання

1. Поняття і загальна характеристика правотворчості.
2. Види й органи правотворчості.
3. Стадії правотворчого процесу.

При відповіді на перше питання необхідно враховувати ті обставини, що правові норми, система яких утворює об'єктивне юридичне право, виникають внаслідок свідомої цілеспрямованої діяльності державних органів (а іноді і деяких інших суб'єктів), цю діяльність відображають поняттям “правотворчість”.

Студенти повинні засвоїти, що правотворчість — це діяльність компетентних державних органів, уповноважених державою суспіль-

них об'єднань, трудових колективів або всього народу щодо встановлення, зміни чи скасування юридичних норм.

Аналізуючи цю діяльність, студенти повинні прийти до висновку, що:

- 1) правотворчість є, як правило, діяльністю держави;
- 2) ця діяльність має організаційну спрямованість;
- 3) вона відображається в створенні нормативно-правових актів, що містять норми права або скасовують, змінюють їх;
- 4) ця діяльність строго регламентується правовими нормами.

Необхідно звернути увагу студентів на те, що в демократичних країнах правотворчість здійснюється на основі наступних основних принципів:

- гуманізму;
- демократизму;
- законності;
- науковості.

Уточнюємо, що соціальним призначенням правотворчості є встановлення стандартів, еталонів, зразків дій, поведінки учасників суспільного життя, тобто моделювання суспільних відносин, що з погляду держави є припустимими, бажаними чи необхідними.

Важливо також розібратися, в чому схожість та відмінність між поняттями “правотворчість”, “нормотворчість”, “законотворчість”.

При відповіді на друге питання студенти повинні виявити знання того, що в рекомендованій літературі виділяються наступні види правотворчості:

1. За суб'єктами: правотворчість державних органів; правотворчість народу (референдум); правотворчість громадських об'єднань, уповноважених державою на встановлення правових норм; правотворчість уповноважених трудових колективів.
2. За способом формування юридичних норм: встановлення юридичних норм; санкціонування — наділення юридичними властивостями вже існуючих соціальних норм.

Студенти повинні чітко знати, що основним правотворчим органом в Україні є Верховна Рада України, що відповідно до Конституції є єдиним законодавчим органом. Можливістю правотворчості наділені також і інші органи державної влади, але для них ця функція не є основною і має характер створення підзаконних нормативно-правових актів.

При розгляді третього питання необхідно звернути увагу студентів на те, що правотворчість є тривалим процесом, а в будь-якому процесі можна визначити певні стадії. Основними стадіями правотворчості є:

1) підготовка проекту нормативно-правового акта (ухвалення рішення про необхідність розробки проекту, підготовка проекту, узгодження проекту із зацікавленими організаціями);

2) прийняття нормативно-правового акта (внесення проекту до правотворчого органу для обговорення), обговорення проекту у правотворчому органі, прийняття нормативно-правового акта;

3) обнародування (опублікування) нормативно-правового акта.

Студенти повинні засвоїти, що складовою частиною правотворчості є законотворчість. В силу його значимості законодавчий процес детально виписаний у Конституції України і законодавстві України. У ньому виділяються чотири основні стадії:

1. Внесення законопроекту (законодавча ініціатива). Суб'єкти права законодавчої ініціативи зазначені в ст. 93 Конституції України.

2. Обговорення, що включає три читання, які відрізняються порядком проведення і результатом. Процедура організації і проведення цих читань подається в Регламенті Верховної Ради України.

3. Прийняття закону згідно до процедури, зазначеної в статті 91 Конституції України.

4. Підписання та обнародування закону згідно до статті 94 Конституції України.

Термінологічне завдання

Визначення понять: правотворчість, принципи правотворчості, правоутворення, стадії правотворчого процесу, систематизація нормативно-правових актів, кодифікація, інкорпорація, консолідація, юридична техніка, законотворчість.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “правотворчість”.
2. Особливості правотворчості в Україні.
3. Нормативно-правовий акт як результат правотворчості, його відмінність від акта застосування права й акта тлумачення права.

4. Які локальні нормативно-правові акти ви знаєте?
5. Порядок опублікування і вступу в силу нормативно-правових актів, їх дія в часі, просторі і в колі осіб.
6. На підставі аналізу змісту розділів Конституції України і Регламенту Верховної Ради України дайте характеристику законотвorchого процесу в Україні.
7. У XIV столітті в Англії було прийнято так зване криваве законодавство. Згадайте його зміст, відомий вам із курсу історії держави і права зарубіжних країн. У чому воно суперечить сучасним принципам законотворчості?
8. 11 березня 1996 року Конституційна комісія, до якої входили народні депутати України ухвалила проект Конституції України і відправила його до Верховної Ради України для подальшого розгляду і прийняття нової Конституції України. Про яку стадію правотвorchого процесу йде мова в цьому випадку?

Теми рефератів

1. Проблеми правотворчості на сучасному етапі в українській державі.
2. Юридична техніка.

Література [4–14; 16; 35; 43; 64; 67; 79]

Тема 7. Система законодавства. Нормативно-правові акти їх систематизація

Теоретичні питання

1. Система законодавства.
2. Сучасний стан системи законодавства в Україні.
3. Систематизація нормативно-правових актів.

При відповіді на перше питання теми звертаємо увагу студентів на визначенні системи законодавства — це система нормативно-правових актів, яка є зовнішньою формою існування правових норм, засобом надання їм об'єктивності, визначеності, загальності. При визначенні структури системи законодавства студенти повинні пам'ятати, що вона залежить не тільки від логіки самої системи права, але й від інших факторів об'єктивного і суб'єктивного порядку. У формуванні галузей законодавства велику роль відіграє суб'єктивний фактор, що є відмінною рисою системи законодавства.

При розгляді другого питання необхідно відзначити, що у системі сучасного законодавства України визначають такі групи нормативно-правових актів за предметом правового регулювання, як: економічне законодавство, податкове законодавство, законодавство про оборону країни, законодавство про культуру, екологічне законодавство. Визначте, як взаємозалежать ці частини законодавства з елементами системи права.

Відповідь на останнє питання теми повинна містити в собі матеріал про основні види систематизації законодавства: кодифікацію, інкорпорацію та консолідацію. Студенти повинні чітко дати визначення кожному з видів, знати їх ознаки, вміти навести приклади на кожен з видів систематизації законодавства. При відповіді на питання назвати види інкорпорації за обсягом: 1) предметна; 2) загальна; 3) суб'єктна, 4) хронологічна; 5) галузева; 6) спеціальна.

Термінологічне завдання

Визначення понять: система законодавства, структура системи законодавства, галузь законодавства.

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізняються і що є спільного у правовій системі, системі права, системі законодавства?
2. Які завдання систематизації законодавства?
3. Які різновиди інкорпорації ви знаєте?
4. Особливості кодифікації як виду систематизації законодавства.
5. Що змінюється, розвивається швидше: система права, правова система або система законодавства?

Теми рефератів

1. Взаємозв'язок системи права, правової системи та системи законодавства.
2. Сутність системи законодавства.

Література [1; 2; 4–14; 16; 20; 32; 34; 49; 63; 64; 82]

Тема 8. Правові відносини

Теоретичні питання

1. Суспільні відносини, роль і місце в них правових відносин.
2. Поняття і види правовідносин.
3. Юридичні норми і правові відносини.

При розгляді першого питання необхідно звернути увагу студентів на те, що правовідносини є урегульованими нормою права суспільними відносинами, учасники яких виступають носіями суб'єктивних прав, юридичних обов'язків, юридичної відповідальності і юридичних повноважень. При цьому необхідно враховувати, що під суб'єктивним правом розуміється міра можливої поведінки правомочної особи, що забезпечується відповідними юридичними обов'язками інших (зобов'язаних) осіб. Суб'єктивне право фактично містить у собі три правомочності:

- 1) можливість певної поведінки правомочної особи;
- 2) можливість вимагати певних дій від зобов'язаної особи;
- 3) можливість примусового здійснення обов'язку шляхом звертання в компетентні органи держави.

Необхідно враховувати, що юридичний обов'язок — це покладена на зобов'язану особу і забезпечена можливістю застосування примусових заходів міра необхідної поведінки, яку вона зобов'язана здійснювати в інтересах правомочної особи. Таким чином, при підготовці до відповіді на це питання треба визначити місце правових відносин у системі всіх соціальних відносин.

Логічним продовженням першого питання є друге, при відповіді на яке студенти повинні не лише дати чітке визначення правових відносин, а ще й повинні знати основні ознаки правовідносин, а саме:

1. Правовідносини є результатом свідомої діяльності людини і тому є сферою ідеологічних відносин.
2. Правовідносини нерозривно пов'язані з нормами права і виникають на їх підставі.
3. Правовідносини — це особлива форма взаємозв'язку між суб'єктами через їхні права й обов'язки, закріплені в правових нормах.
4. Реалізація суб'єктивних прав і здійснення юридичних обов'язків гарантується можливістю застосування засобів державного примусу;

5. Правовідносини — це вольові відносини, для виникнення яких необхідно волевиявлення всіх його учасників або одного з його учасників.

Студенти також повинні засвоїти, що існує кілька способів класифікації правовідносин.

1. За функціональною спрямованістю норм права, на підставі яких вони виникають:

- а) регулятивні;
- б) охоронні.

2. За рівнем індивідуалізації суб'єктів:

- а) відносні;
- б) абсолютні.

3. За галузями права:

- а) трудові;
- б) цивільно-правові тощо.

4. За кількістю суб'єктів:

- а) прості;
- б) складні.

5. За розподілом прав і обов'язків:

- а) однібічні;
- б) двосторонні.

6. За характері дій зобов'язаного суб'єкта:

- а) активні;
- б) пасивні.

7. За волевиявленням сторін:

- а) договірні;
- б) управлінські.

Відповідь на третє питання повинна містити у собі матеріал щодо співвідношення юридичних норм та правовідносин. Доцільно проілюструвати відповіді певними прикладами, використовуючи наведені у списку літератури нормативно-правові акти.

Термінологічне завдання

Визначення понять: суспільні відносини, правові відносини, охоронні правовідносини, регулятивні правовідносини, правова норма, юридичний факт, подія, дія, індивідуальні юридичні акти, юридичний вчинок, юридичний стан, юридичний склад, суб'єкт правовідносин, об'єкт правовідносин, зміст правовідносин, правосуб'єктність,

правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, суб'єктивне право, юридичний обов'язок, правова презумпція.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “правове відношення”, розкрийте його ознаки.
2. Дайте характеристику основним видам правовідносин.
3. У чому полягає взаємозв'язок юридичних норм і правових відносин?
4. Правовідносини як спосіб реалізації суб'єктивного права.
5. Правомочності, праводомагання, юридичний обов'язок у правовідносинах.

Теми рефератів

1. Органи внутрішніх справ як суб'єкти правовідносин.
2. Правові відносини як різновид суспільних відносин.

Література [1–14; 28; 37; 74]

Змістовий модуль III. Право в житті суспільства

Тема 9. Правова свідомість і правова культура

Теоретичні питання

1. Правова свідомість: сутність, основні риси і функції.
2. Структура правової свідомості. Особливості формування правосвідомості працівників органів внутрішніх справ.
3. Правова культура: поняття, ознаки і види.
4. Правовий нігілізм: форми його прояви і шляхи подолання.

При розгляді першого питання студенти повинні враховувати, що в цілому правосвідомістю називають специфічну форму суспільної свідомості, систему відображення правової дійсності в поглядах, теоріях, концепціях, уявленнях людей про право, його місце і роль у забезпеченні свободи особи, інших загальнолюдських цінностей.

У цьому ж питанні треба розглянути основні функції правосвідомості: когнітивну, правоутворюючу і регулюючу.

Друге питання пропонує розглянути структуру правової свідомості, з'ясувати його структурні елементи. Студентам необхідно роз-

крити суть елементів правосвідомості суспільства: правової ідеології, правової психології та поведінкової частини правосвідомості.

Більшість юристів і науковців дотримуються думки, що в структурі правової свідомості особистості потрібно виділяти три блоки: правові знання, правові оцінки і правові установки.

Гоутючись до третього питання, студенти відзначають, що правова культура — це система правових цінностей, що відповідає рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображає в правовій формі стан свобод особи, інших найважливіших соціальних цінностей. Правова культура суспільства складається з таких найбільш значних правових утворень:

- 1) системи правових норм як особливих правил поведінки, що зовні відображені в системі нормативних правових актів і актів індивідуального регулювання;
- 2) сукупності праввідносин;
- 3) сукупності суб'єктів права;
- 4) правосвідомості — системи духовного вираження правової дійсності;
- 5) режиму законності і правопорядку.

Якщо структурно-функціональний підхід до правової культури відображає її обсяг і елементи, то аксіологічний — якісну характеристику. У цьому разі правову культуру розуміємо як систему правових цінностей, що утворюються під час розвитку суспільства і відображають передові досягнення минулого та сьогодення.

Залежно від характеристик правової діяльності (правомірна поведінка) правова культура особистості поділяється на:

- 1) теоретичну і практичну, в тому числі професійну;
- 2) продуктивну і репродуктивну.

У цьому ж питанні студенти розглядають проблему правового виховання співробітників органів внутрішніх справ і те, яке це має значення для правової свідомості і правової культури суспільства в цілому.

Останнє питання теми розкриває зміст правового нігілізму та правового радикалізму та показує основні напрями подолання цих негативних явищ у сучасному суспільстві.

Термінологічне завдання

Визначення понять: правова свідомість, правова культура, правове виховання, правова ідеологія, правова психологія, професійна правосвідомість юристів, правовий нігілізм.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні функції правової свідомості.
2. Структура правової свідомості.
3. Суть правової ідеології як елементу правосвідомості суспільства.
4. Основні риси правової культури.
5. Правовий нігілізм і форми його прояву.

Теми рефератів

1. Співвідношення правової і суспільної свідомості.
2. Деформації свідомості, її прояви.
3. Причини і шляхи подолання правового нігілізму.

Література [4–16; 36; 73; 80; 84; 86]

Тема 10. Правовий статус особи

Теоретичні питання

1. Поняття і еволюція прав людини.
2. Правовий статус особи: його поняття, структура і класифікація.
3. Гарантії прав і свобод особи та їх класифікація.

Готуючись до першого питання, студенту слід зосередити увагу на багатозначності терміна “права людини”. Ідея сформувані права виникла з потреби захистити людину від тиранічного використання державної влади. Треба з’ясувати, на яких правах спочатку була зосереджена увага. Необхідно проаналізувати основні етапи становлення прав людини, визначити, як ідеї мислителів вплинули на розвиток цієї ідеї (Гуго Грацій, Самуїл фон Пуфендорф, Джон Локк, Жан-Жак Руссо, Шарлем-Луї Монтеск’є та ін.). Треба з’ясувати, коли виникла потреба в міжнародних стандартах прав людини вперше, які міжнародно-правові документи підтримують і поширюють принципи та ідеї прав людини.

Під час підготовки до другого питання треба дати визначення, розкрити сутність правового статусу особи та визначити його принципи. Необхідно проаналізувати чинну Конституцію України і виявити принципи правового статусу особи. При цьому слід пам'ятати, що правовий статус особи можна розглядати у трьох аспектах — міжнародно-правовому, конституційному і галузевому. Слід розкрити кожний з них. Зауважуємо, що наукова класифікація прав і свобод є необхідним засобом всебічного їх дослідження. Треба охарактеризувати основні сучасні підходи до класифікації прав і свобод, проаналізувати недоліки. Необхідно сказати про поділ прав і свобод на громадянські; політичні; соціально-економічні; культурні і духовні.

При розгляді третього питання слід зосередити увагу на визначенні гарантій прав і свобод особи. Дуже часто під гарантіями розуміють також певні фактори або різноманітні умови забезпечення прав і свобод. Треба обґрунтувати, чому фактори та умови самі по собі не є гарантіями. Необхідно окреслити основне призначення та передумови гарантій, які забезпечують реальну можливість ефективного здійснення, охорони та захисту прав і свобод особи.

Термінологічне завдання

Визначення понять: людина, особа, громадянин, права, свободи, законні інтереси, юридичні обов'язки особи, об'єктивне, суб'єктивне право.

Питання для самоконтролю

1. Яке співвідношення правового і фактичного статусу особи в суспільстві?
2. Як пов'язані між собою права, свободи і обов'язки?
3. Які існують засоби забезпечення прав і свобод?
4. З яких елементів складається правовий статус особи?

Теми рефератів

1. Співвідношення прав і свобод людини: теоретичні аспекти.
2. Міжнародних захист прав людини.

Література [1–3; 8–10; 12–14; 16; 19; 22; 24; 40; 66; 77]

Тема 11. Правові системи сучасності. Правова система України

Теоретичні питання

1. Правова система суспільства: поняття та структура.
2. Сучасні правові системи.
3. Правова система України.

У своїх відповідях на перше питання студенти повинні підкреслити, що під правовою системою розуміємо сукупність усіх правових явищ, засобів, форм і установ.

У структурному плані правова система поєднує такі блоки:

- 1) стабільний, узагальнюючий у собі право як єдину цілісність і виражену в системі нормативних актів;
- 2) динамічний, узагальнюючий у собі все різноманіття правовідносин;
- 3) забезпечуючий, що поєднує правосвідомість, правову культуру як ідеологічних засіб і правові форми діяльності;
- 4) результативний, що виражається у правопорядку і законності.

У світовому співтоваристві чітко виділяється ряд правових систем, що мають свої особливості: англосаксонська, романо-германська, соціалістична, мусульманська. Студенти повинні знати особливості і характерні риси правових систем. Зауважимо, що правова система ширше поняття ніж система права, що є її елементом.

З'ясовуючи друге питання теми, студенти відзначають, що для сучасного типу права характерна різноманітність правових систем: романо-германська, англосаксонська, соціалістична та традиційно-релігійна. Хоча у сучасну епоху намітилась тенденція до зближення систем та їх взаємопроникнення.

Після вивчення цього питання студенти повинні вміти визначати особливості кожної правової системи.

При розгляді третього питання необхідно звернути увагу студентів на те, що правова система сучасної України формується як звільнена від псевдосоціалістичної сутності. Вона перебуває на стадії перехідного періоду і до деякої міри зберігає окремі риси минулої системи. За роки незалежності в Україні закладено новий фундамент, що дозволяє стверджувати, що її правова система є різновидом романо-германської правової сім'ї.

Термінологічне завдання

Визначення понять: система, соціальна система, право, правова система, система права, система законодавства, судова практика, правова ідеологія, правотворчість, правозастосовна діяльність, суб'єктивне право.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте основні риси романо-германської правової системи.
2. Які періоди визначають в історії розвитку англосаксонської правової сім'ї?
3. Що таке загальне право?
4. Які питання включає загальне право, що вирішує право справедливості?
5. Як ви визначаєте для себе англійську судову систему, її роль у створенні судових прецедентів?

Теми рефератів

1. Джерела романо-германської правової системи.
2. Правовий прецедент як джерело права англосаксонської правової системи.
3. Гібридні правові системи, їх риси та ознаки.
4. Різновиди джерел права мусульманської правової системи.
5. Правові системи в умовах глобалізації.

Література [1; 4–16; 46; 51; 52; 58; 94; 100]

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Алексеев С. С.* Восхождение к праву. — М., 2002.
2. *Алексеев С. С.* Теория права. — М., 1994.
3. *Венгеров А. Б.* Теория государства и права. — М., 2000.
4. *Комаров С. А.* Теория государства и права. — М., 1999.
5. *Котюк В. О.* Теорія права: Курс лекцій. — К.: Вентурі, 1996.
6. *Марченко М. Н.* Проблемы теории государства и права. — М., 1999.
7. *Нерсесянц В. С.* Философия права. — М., 1997.
8. *Общая теория права и государства* / Под ред. В. В. Лазарева. — М.: Юристъ, 2000.
9. *Онищенко Н. М.* Правова система: Проблеми теорії. — К., 2002.

10. *Проблемы общей теории права и государства* / Под ред. В. С. Нерсисянца. — М., 2001.
11. *Рябов С. Г. Політологічна теорія держави*. — К.: Тандем, 1996. — 239 с.
12. *Скакун О. Ф. Теория государства и права*. — Х., 2000.
13. *Сурилов А. В. Теория государства и права*. — К.; Одесса, 1989.
14. *Теория государства и права* / Под ред. Г. Н. Манова. — М., 1995.
15. *Теория государства и права* / Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. — М., 1998.
16. *Тихомиров Ю. Курс сравнительного правоведения*. — М., 1996.
17. *Юридична енциклопедія (багатотомне видання)* — К., 1998. — 2001.

Додаткова

18. *Агеева Е. А. Юридическая ответственность в государственном управлении*. — Л., 1990.
19. *Аграновская Е. В. Правовая культура и обеспечение прав личности*. — М., 1988.
20. *Алексеев С. С. Право. Опыт комплексного исследования*. — М., 1999.
21. *Алексеев С. С. Философия права*. — М., 1998.
22. *Антологія української юридичної думки*. — К., 2002.
23. *Аппарат государственного управления: интересы и деятельность*. — К., 1993.
24. *Аристотель. Афинская полития*. — М., 1937.
25. *Аристотель. Политика* // Соч.: В Т. 4. — М., 1988.
26. *Бахрах Д. Н. Действие правовой нормы во времени* // Сов. государство и право. — 1991. — № 12.
27. *Бережнов А. Г. Права личности: некоторые вопросы теории*. — М., 1991.
28. *Берштейн Д. И. Правовая ответственность как вид социальной ответственности и пути ее обеспечения*. — Ташкент, 1989.
29. *Бобровник С. В. Богінич О. Л. Систематизація законодавства України: актуальні проблеми та перспективи розвитку*. — К., 1994.
30. *Бобровник С. В. Нормотворча діяльність та проблеми систематизації законодавства* // Правова держава: Щорічник. — Вип. 8. — К., 1997.
31. *Бобровник С. В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права*. // Правова держава. — Вип.7. — К., 1996.

32. *Богінич О. Л.* Проблеми реалізації підзаконних нормативних актів // Правова держава. — Вип. 7. — К., 1996.
33. *Богінич О. Л.* Співвідношення законів та підзаконних нормативних актів у процесі систематизації законодавства // Правова держава. — Вип. 8 — К., 1997.
34. *Братусь С. Н.* Юридическая ответственность и законность. — М., 1978.
35. *Воеводин Л. Д.* Юридический статус личности в России. — М., 1997.
36. *Вопленко Н. Н.* Официальное толкование норм права. — М., 1976.
37. *Всеобщая декларация прав человека как международный стандарт правового положения личности в Украине.* — Луганск, 1999.
38. *Гавриленко Г.* Правова держава і права культура // Право України. — 1993. — № 1.
39. *Гавриленко Д. А.* Правовое государство и дисциплина. — Минск, 1991.
40. *Гаджиев К. С.* Введение в политическую науку. — М, 1997.
41. *Гегель Г.* Философия права. — М.: Мысль, 1990. — 524 с.
42. *Гельвеций К.* Об уме // Соч.: В 2 т. — М., 1973. — Т. 1.
43. *Гоббс Т.* Левиафан или материя, форма и власть. — М., 1936.
44. *Гоббс Т.* О гражданине // Избр. философ. произвед.: В 2 т. — М., 1960.
45. *Головченко В. В.* Правореалізація як функція судової влади // Правова держава. — Вип. 7. — К., 1996.
46. *Головченко В. В.* Система права і комплексні правові спільності // Правова держава. — Вип. 8. — К., 1997.
47. *Гревцов Ю. Н.* Правовые отношения и осуществление права. — Л., 1987.
48. *Громадянське суспільство в Україні: Проблеми становлення.* — К., 1997.
49. *Гроций Г.* О нраве войны и мира. — М., 1956.
50. *Гумплович Л.* Общее учение о государстве. — СПб., 1910.
51. *Давид Р.* Основные правовые системы современности. — М., 1996.
52. *Денисов В. Н.* Міжнародне право як складова частина правової системи України // Проблеми гармонізації законодавства Ук-

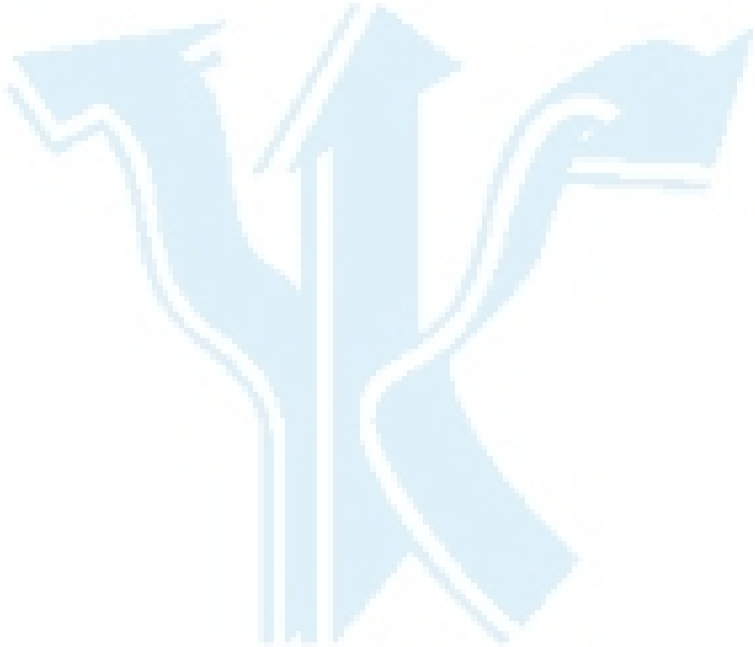
- раїни з міжнародним правом: Матеріали наук.-практ. конф., жовт. 1998 р. — К., 1998. — С. 64–68.
53. *Денисов Ю. А.* Общая теория правонарушения и ответственности. — Л., 1983.
  54. *Дубинин Н. П. и др.* Генетика, поведение, ответственность. — М., 1989.
  55. *Дудин А. П.* Диалектика правоотношений. — Саратов, 1983.
  56. *Завадская Л. Н.* Механизм реализации права. — М., 1992.
  57. *Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова.* — К., 2000.
  58. *Заец А. П.* Система советского законодательства. — К., 1987.
  59. *Заець А. П.* Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. — К., 1999; *Ідеологія державотворення в Україні: Історія і сучасність.* — К., 1997.
  60. *Законодавство: проблеми ефективності / В. Б. Авер'янов, В. П. Денисов, В. Ф. Сіренко та ін.* — К., 1995.
  61. *Зивс С. Л.* Источники права. — М., 1981.
  62. *Ильин И. А.* О сущности правосознания. — М., 1993.
  63. *Казимирчук В. П.* Право и методы его изучения. — М., 1965.
  64. *Карташев В. Н.* Юридическая деятельность, понятие, структура, ценность. — Саратов, 1989.
  65. *Карташкин В. А.* Права человека в международном и внутригосударственном праве. — М., 1995.
  66. *Карташов В. Н.* Применение права. — Ярославль, 1990.
  67. *Кашанина Т. В.* Происхождение государства и права. Современные трактовки и новые подходы. — М., 1999.
  68. *Кельзен Г.* Общее учение о праве. — Вена, 1967.
  69. *Керимов Д. А.* Культура и техника законодательства. — М., 1991.
  70. *Кистяковский Б. А.* Социальные науки и право. — М., 1916.
  71. *Коваленко А. И.* Правовое государство: концепции и реальность. — М., 1993.
  72. *Козлихин И. Ю.* Идея правового государства: История и современность. — СПб., 1993.
  73. *Колізії у законодавстві України; проблеми теорії і практики.* — К., 1996.
  74. *Колодій А. М.* Принципи права України. — К., 1998.
  75. *Коментар до Конституції України / В. Б. Авер'янов, В. Ф. Бойко та ін.* — К., 1998.

76. Конституція України — основа подальшого розвитку законодавства. — К., 1997.
77. Кросс Р. Прецедент в английском праве. — М., 1985.
78. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. — М., 1982.
79. Лазарев В. В. Пробелы в праве и пути их устранения. — М., 1981.
80. Малинова И. П. Философия правотворчества. — Екатеринбург, 1996.
81. Манов Г. И. Признаки государства: Новые прочтения. — М., 1993.
82. Міжнародна Хартія прав людини: Зб. док. — К.: Наук. думка, 1991. — 48 с.
83. Молчанов Д. Л. Правовая культура в социальной жизни // Правоведение — 1991. — № 1.
84. Монтескье Ш. О духе законов // Избр. произведения. — М., 1955.
85. Мороз О. О. Наукові засади законотворчого процесу в Україні // Права держава. — К., 1997.
86. Мяскин В. А. Взаимосвязь правосознания с нормой права // Власть силы. Сила власти. — М., 1996.
87. Нурпенсов Е. К. Психология правомерного поведения. — Алмата, 1984.
88. Общая теория государства и права: Академ. курс: В 3 т. / Под ред. М. Н. Марченко. — М., 2000.
89. Одицова А. В. Гражданское общество. Прошлое, настоящее, будущее // Социально-политические науки. — 1991. — № 12. — С. 40–48.
90. Оксамытний В. В. Правомерное поведение личности. — К., 1985.
91. Омельченко О. Л. Идея правового государства; истоки, перспективы, причины. — М., 1994.
92. Пархоменко Н. М. Договір в системі права України. — К., 1998.
93. Платон. Государство // Соч. — М., 1972. — Т. 3. — Ч. 1.
94. Погорілко В., Малишко М. Правова система — система права — система законодавства // Право України. — 1993. — № 9.
95. Поленина С. В. Качество закона и эффективность законодательства. — М., 1993.
96. Политические проблемы теории государства. — М., 1993.

97. *Права человека* / Отв. ред. Е. А. Лукашева. — М., 1999.
98. *Рабінович П. М.* Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних положень). — Х.: Право, 1997. — 63 с.
99. *Ранние формы политической организации: от первобытности до государственности.* — М., 1995.
100. *Решетников Ф. М.* Правовые системы стран мира: Справочник. — М., 1993.
101. *Рожкова Л. И.* Принципы и методы типологии государства и права. — Саратов, 1984.
102. *Рыбушкин Н. Н.* Запрещающие нормы в советском праве. — Казань, 1990.
103. *Сальгин Е. Н.* Теократическое государство. — М., 1999.
104. *Семитко А. П.* Развитие правовой культуры как правовой прогресс. — Екатеринбург, 1996.
105. *Скрипнюк О. В.* Соціально-правова держава. — К., 2001.
106. *Скрипнюк О. В.* Теоретико-методологічні засади формування та розвитку громадянського суспільства і правової держави в Україні. — К.: Хрещатик, 1995. — 216 с.
107. *Социальное государство и защита прав человека* / Е. А. Лукашева (отв. ред.) — М.: РАН, 1994. — 147 с.
108. *Тарасюк В. М.* Юридична, законодавча та кодифікаційна техніка // Правова держава: Щорічник наук. пр. — К., 1997.
109. *Татаринцева Е. В.* Правовое воспитание. — М., 1990.
110. *Теория юридического процесса.* — Х., 1985.
111. *Титарчук О. А.* Звичай і право. — Х., 1995.
112. *Тихомиров Ю. А.* Теория закона. — М., 1982.
113. *Ткаченко Ю. Г.* Методологические вопросы теории правоотношений. — М., 1980.
114. *Фандалюк О. В.* Правозастосувальні акти-дії. — К., 1999.
115. *Филонов В. П.* Состояние, причины преступности в Украине и ее предупреждение. — Донецк: Донетчина, 1999. — 640 с.
116. *Цицерон.* Диалоги о государстве и законах. — М., 1966.
117. *Четвернин В. А.* Демократическое конституционное государство. — М., 1993.
118. *Шаповал В. М.* Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз. — К.: Програма Л, 1995. — 136 с.
119. *Шумак І.* Поняття громадянських прав і свобод людини в Україні // Право України. — 1999. — № 10. — С. 14–16.

120. *Щедрова Г. П.* Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян. — К., 1994.
121. *Энгельс Ф.* Происхождение семьи, частной собственности и государства. — М., 1985.
122. *Юридичний* словник-довідник. — К., 1996.
123. *Язык закона.* — М., 1990.
124. *Якушик В. М.* Государство переходного типа. — К., 1991.

МАУП

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	3
Загальні вказівки щодо організації самостійної роботи студентів з дисципліни “Теорія держави і права”	4
Тематичний план самостійної роботи з дисципліни “Теорія держави і права”	5
Теми самостійної роботи студентів.....	6
Список літератури.....	27

Відповідальний за випуск	<i>А. Д. Вегеренко</i>
Редактор	<i>С. М. Толкачова</i>
Комп’ютерне верстання	<i>О. А. Залужна</i>

Зам. № ВКЦ-3885

Підп. до друку 14.04.09. Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Друк ротатійний трафаретний.

Ум. друк. арк. 1,98. Обл.-вид. арк. 1,99. Наклад 50 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»

03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб’єктів видавничої справи ДК № 3262 від 28.08.2008 р.